

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.11, No. 22
Autumn 2022 & Winter 2023

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Philosophical Analysis of the Flow of Love in Designer Identities in Ibn Sina's *Risālah fī al-'ishq* (Treatise on Love)

Sina Mashayekhi¹
Mohammad Javad Esmaili²

Abstract

In his *Risālah fī al-'ishq* (treatise on love), Ibn Sina has given an explanation of the flow of love in all beings, from hyle to pure form. By explaining that the goodness has two aspects: lover and beloved, Ibn Sina deals with the role of this attribute in creating the duality of lover in designer identities and beloved in higher being. Love in designer identities is the instinctive love of perfections that comes to them from the beloved, and this causes them to always be drawn to their perfection. The main issue of this article is due to: a) the necessity of recognizing instances of designer identities in the treatise on love, and b) explaining the position of designer identities in Ibn Sina's ontological system. The results of the research show that the examples of identities that Ibn Sina mentions in his treatise on love as the designer are based on their existential hierarchy: the souls of the celestial objects, the celestial objects,

¹. PhD Student of Philosophy, Tarbiat Modares University, Tehran. Iran
sina.mashayekhi@modares.ac.ir

². Associate professor, Philosophy Department, Iranian Research Institute of Philosophy, Tehran, Iran
esmaeili@irip.ac.ir

Received: 14/07/2021

Reviewed: 19/10/2021

Revised: 04/01/2022

Accepted: 05/01/2022

the general nature and the power of practical intellect that they are beloved by celestial objects, the element's world, partial nature, and partial souls, respectively. According to Ibn Sina, designer identities, due to their natural enthusiasm and love instinct for pure goodness, cause continuous movement in the celestial objects, and according to their levels of existence, they cause continuous movement and perfection in the generation and corruption world.

Keywords: *Risālah fī al-'ishq* (Treatise on Love), Designer Identities, Love, the Soul of the Celestial Objects, Ibn Sina.

Problem Statement

The main issue of the treatise is the answer to why love is necessary for the existence and movement of the world towards good. Love is the intensity of existence in the higher being and the cause of the instinctive and natural movement of designer identities to escape imperfection and struggle to unite with their special virtues in the higher being. Love has been introduced in all beings as a general characteristic that is, liking the good and the gentle. The levels of love can be considered in two ways: the union of existence and love in the higher being and the cause of love for existence in designer identities. By explaining that the goodness has two aspects: lover and beloved, Ibn Sina deals with the role of this attribute in creating the duality of lover in designer identities and beloved in higher being. The nature of designer identities shows the duality of identity between lover and beloved. Love in designer identities is the instinctive love of perfections that comes to them from the beloved, and this causes them to always be drawn to their perfection.

Method

this article is based on descriptive-analytical method, and library documents has been used.

Finding and Results

The results of the research show that the examples of identities that Ibn Sina mentions in his treatise on love as the designer are based on their existential hierarchy: the souls of the celestial objects, the celestial objects, the general nature and the power of practical intellect that they are beloved by celestial objects, the element's world, partial nature, and partial souls, respectively. According to Ibn Sina, designer identities, due to their natural enthusiasm and love instinct for pure goodness, cause continuous movement in the celestial objects, and according to their levels of existence, they cause continuous movement and perfection in the generation and corruption world.

In his discussion of the designer identities in *Risālah fī al-'ishq* (Treatise on Love) Ibn Sina aimed to introduce the levels of beings in which love, in addition to creating them, causes a kind of movement in them and then in the world. In discussing the designer identities, Ibn Sina emphasizes the aspects of being a lover of the good and

beloved by the good for the creation and the end of the universe. Because the dual aspects of being a lover beloved by the Supreme Being, together with the unity of the Supreme Being, cause the emergence of identities in the world in which this duality is real, that is, their identity is drawn to the perfection that reaches them from the Beloved. The Supreme Being is the only beloved with innate perfection, so the intensity of the Supreme Being's love for himself is manifested in the designer identities as their love contented drawn to unite with him, which is the manifestation of the beloved being's aspect of the Supreme Being. The aspect of being in love with goodness also causes the instinct of love in the designer's identities and then their designing relationship to move the lower world, that is, the world in which there is generation and corruption. Avoiding the Hyle s and non- Hyle defect in the designer identities is their nature and is due to the emergence of a kind of movement and quantity in them because they do not have intrinsic perfection and are always drawn towards the perfection that is from the beloved.

Resources

- Afnan, S. M, (1986), *Philosophical Dictionary*, Beirut: Dar Al-Mashreq, Arabic.
- Alexander of Aphrodisias (1891) *Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis Metaphysica commentaria*, ed. M. Hayduch, Berolini : Typis et impensis G. Reimeri.
- Aristotle, (1991) *The Complete Works of Aristotle*, Edited by Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press.
- Badawī, 'A., (1978), *Arisṭū 'inda l-'Arab*, Cairo: Maktabat an-nahḍa al-miṣriyya, Arabic.
- Fakhr Razi, Mohammad Ibn Omar, (2006), *Sharh al-Isharat wa al-Tanbih*, edited by Alireza Najafzadeh, Tehran: Association of Cultural Works and Honors, Arabic.

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.11, No. 22
Autumn 2022 & Winter 2023

پژوهش‌های هستی‌شناختی
دو فصلنامه علمی
نوع مقاله: پژوهشی
سال یازدهم، شماره ۲۲
پاییز و زمستان ۱۴۰۱
صفحات ۶۴۲-۶۱۵

تحلیل فلسفی سریان عشق در هویت مدبر در رساله فی‌العشق ابن سینا

سینا مشایخی^۱

محمدجواد اسماعیلی^۲

چکیده

ابن سینا در رساله فی‌العشق تبیینی از سریان عشق در تمام موجودات، از هیولی تا صورت محض بدست داده است. عشق در تمام موجودات به عنوان خصوصیتی عام، یعنی پسندیدن امر نیکو و ملائم معرفی شده است. این خصوصیت عام در مراتب موجودات به نحو اتحاد وجود و عشق در موجود عالی و سببیت عشق برای وجود و کمال در هویت مدبر مطرح است. ابن سینا با تبیین وجه عاشق و معشوق بودن خیر، به نقش این ویژگی برای پیدایش دوگانگی عاشق بودن هویت مدبر و معشوق بودن موجود عالی می‌پردازد. طبیعت هویت مدبر نشان‌دهنده دوگانگی هویت عاشق بودن با معشوق بودن است. عشق در هویت مدبر، عاشق بودن غریزی کمالاتی است که از معشوق به آنها می‌رسد و همین امر سبب می‌شود تا همواره بسوی کمال خود کشیده شوند. مسئله اصلی این نوشتار مرتبط با: الف) ضرورت

^۱ . دانشجوی دکتری فلسفه دانشگاه تربیت مدرس تهران، ایران Sina.mashayekhi@modares.ac.ir

^۲ . استادیار گروه فلسفه مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، نویسنده مسئول esmaeili@irip.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۳

تاریخ داوری: ۱۴۰۰/۰۷/۲۷

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵

تشخیص مصداق‌های هویات مدبر در *رساله فی‌العشق*، و ب) تبیین جایگاه هویات مدبر در نظام وجودشناسی ابن‌سینا است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مصداق هویتی که ابن‌سینا در *رساله فی‌العشق* با عنوان مدبر یاد می‌کند بر اساس سلسله مراتب وجودی آنها عبارتند از: نفوس اجرام فلکی، اجرام فلکی، طبیعت کلی و قوه عقل عملی که آنها به ترتیب معشوق برای اجرام فلکی، عالم عناصر، طبیعت جزئی و نفوس جزئی هستند. بر طبق نظر ابن‌سینا هویات مدبر به سبب شوق طبیعی و عشقی که از خیر محض در آنها غریزی شده، مسبب حرکت مستدیر در اجرام فلکی و سپس بر اساس مراتب وجودی‌شان، سبب غایت‌بخشی به حرکت و کمال در عالم کون و فساد هستند. کلمات کلیدی: *رساله فی‌العشق*، هویات مدبر، عشق، نفوس افلاک، ابن‌سینا.

۱- طرح مسئله

این پژوهش در نظر دارد تا با تحلیل فلسفی *رساله فی‌العشق* ابن‌سینا چگونگی سریان عشق در هویات مدبر را تبیین و سپس مصداق‌های این هویات و کارکرد آنها را در نظام وجودی عالم مشخص کند. اهمیت پژوهش به جهت مطابقت دادن تعریف هویات مدبر بر مراتبی از موجودات عالم است که ذیل دو ویژگی الف) همیشه در حال کشیده شدن (نازع) بسوی کمال خاص خود هستند، کمالاتی که از سوی خیر محض است، ب) گریزان (نافر) از نقص خاص خود هستند که به سبب شرّ هیولانی و عدمی است. بر اساس این تعریف، مصداق هویات مدبر بر برخی موجودات نظیر نفوس اجرام فلکی و نفس ناطقه انسانی مشتمل می‌شود و برخی مانند ماده، صورت مقارن ماده، عرض و عقول را شامل نمی‌گردد. پرسش اصلی این پژوهش تشخیص مصداق‌های اصلی این هویات و چگونگی سریان عشق در آنها و پرسش‌های فرعی در زمینه کارکرد هویات مدبر در نظام وجودی عالم و تبیین نظام حکمی عالم بواسطه عشق در هویات مدبر است. در زمینه بحث، پژوهش‌هایی نظیر راندگرین (۱۹۸۷) و انور (۲۰۰۳) درباره مصداق و تعاریف هویات مدبر در *رساله فی‌العشق* انجام شده است؛ اما پژوهشگران مصداق هویات مدبر را هویات تحت تدبیر یعنی تمام موجودات ممکن معرفی کرده‌اند. این بحث در بخش ۱-۲- پیشینه پژوهشی به تفصیل بررسی خواهد شد.

۲- پیشینه تاریخی

مفهوم عشق بیان‌کننده ارتباط میان عاشق و معشوق است که از دوره یونان باستان تا به امروز به سه نحو تصور شده است: اتحاد، تعلق خاطر شدید و ارزش قائل شدن (Helm, 2017, p1). در سنت یونانی، اصطلاح عشق در زمینه احساسات و منشأ عواطف (Pathos) بکار می‌رفت که بیشتر اشاره به نوعی اشتها یا میلی غریزی (Epithumia) داشت. عشق معمولاً درباره حیوانات بکار برده نمی‌شد زیرا خود مفهوم عشق، بخشی از عقلانیت یا لوگوس را در خود پیش‌فرض داشت (Thumiger, 2013, p13). اما در نگاه فیلسوفانی مانند ارسطو ارتباط عاشق و معشوق به نحو اتحاد و سنخیت معنا داشت (Sherman, 1993, p106) که بر اساس آن وجوه دوگانه عشق پدید آورنده سنخیت در یک هویت و سپس تمایز عاشق و معشوق بودن میان دو هویت می‌شود، یعنی عشق به مثابه معشوق در اولی و به مثابه عاشق در دیگری. جدای از مباحث کلی درباره عشق در سنت یونانی، اولین نشانه‌های بحث از عشق در هویت مدبر را می‌توان در کتاب‌های *مابعدالطبیعه* و *درباره کون و فساد* ارسطو یافت که چنین‌اند:

۱) بنابراین (علت غایی) با معشوق بودنش، حرکت پدید می‌آورد (1072b13-1694).
 ۲) در کنار اینها خورشید و مسیر مورب آن، (برای انسان) نه (علت) ماده‌اند و نه صورت و نه عدم انسان و نه شباهت نوعیه با او دارند، بلکه علل محرکه‌اند (1071a22-1692).
 ۳) اشیای فساد پذیر نظیر خاک و آتش از اشیاء فساد ناپذیر تقلید (Mimetai) می‌کنند- محاکات- (B29-1050).

۴) اجسام بسیط حرکت مستدیر را تقلید می‌کنند. به همین دلیل زمانی که آب به هوا، هوا به آتش و آتش دوباره به آب تبدیل می‌شود، ما می‌گوییم که سیوررت چرخه خود را کامل کرده است. زیرا آن دوباره به آغاز بازگشته است. از این‌رو حرکت مستقیم با تقلید (Mimoumenê) از حرکت مستدیر، مستمر است (337a1-9).

بر اساس محتوای این جملات، ارتباط افلاک و اجرام آسمانی با موجودات عنصری از طریق علت حرکت و تقلید تبیین می‌شود، همچنین نوع ارتباط افلاک با متحرک نامتحرک نیز از طریق عشق است. موضوع عشق و ارتباط عالم تحت القمر با افلاک و محرک نامتحرک در آثار -اصیل- دیگر ارسطو بحث نشده است؛ اما بنا به اهمیت کتاب *مابعدالطبیعه*،

شروحي از اين مبحث در سنت تفسيری آثار ارسطو در دوره یونانی مآبی، رومی و اسلامی هست که تاريخچه شکل‌گیری مبحث عشق در هویات مدبر را مشخص می‌کند. مهمترین آنها شروح بجای مانده اسکندر افروديسی و تامسطیوس از *مابعدالطبیعه* است. اسکندر افروديسی در تفسير خویش از آغاز *مابعدالطبیعه*، یعنی عبارت «هر انسانی بالطبع میل به معرفت دارد» (980a22) چنین توضیح می‌دهد: «از آنجایی که کمال نفس فاهمه معرفت بطور کلی است، و برای [نفس] عاقله، بیشتر؛ و برای [نفسی] که غایتش نظری است، [حتی] بیشتر- و از آنرو که کمال هر چیزی خیر آن است و در خیرش هم وجود و هم بقای خود را دارد، او (ارسطو) با استقرائی کلی بیان می‌دارد که "هر انسانی بالطبع میل به معرفت دارد" به این معنا که آنها بالطبع عاشق معرفتند، که کمال آنهاست» (Alexander of Aphrodisias, 1881, p. 1, 4-9). بر طبق نظر اسکندر افروديسی حالت کمال برای نفس، خود را به مثابه معرفت نمایان می‌کند؛ اما از این رو که نفس دارای اجزاء یا قوای دیگری نیز هست، گونه‌های دیگر از معرفت نیز هستند: معرفت در فهم عادی (عقل سلیم)، معرفت نفس عاقله و معرفتی که از طریق نظری کسب می‌شود. کمال هر بخش از نفس معادل خیر آن است و این خیر نیز مبدأ وجودش است. بر اساس نظر اسکندر افروديسی، اروس در کمال‌یابی نفس نقش داشته و اصطلاح *ορεγέσθαι φύσει* (oregesthai phusei) ارسطو مترادف اصطلاح *αυτοφύως εράν* (Autopus eran) در اسکندر افروديسی می‌شود که به *σύμφυτο ορεξις* (Sumphutu Orestis) تبدیل می‌شود، یعنی خیر در میان اشیاء دیگر. *σύμφυτο ορεξις* (Sumphutu Orestis) در زبان عربی معادل شوق غریزی است. راندگرین در مقاله‌ای اصطلاحات بکار رفته در *رساله فی‌العشق* در تعریف هویات مدبر را با اصطلاحات بکار رفته در جمله اسکندر افروديسی تطبیق داده است (Rundgren, 1978, p60-61):

اصطلاح بکار رفته در جمله اسکندر افروديسی	اصطلاح بکار رفته در <i>رساله فی‌العشق</i>
<i>ἕκαστον</i> (ekaston), <i>πάντα</i> (panta)	کل واحد
<i>ορεγέσθαι</i> (oregesthai)	نزاع
<i>Τελειότης</i> (teleiotes)	کمال

το Αγαθόν(to agathon), αγαθότης(agathotes)	خیریه {اسحق در ترجمه رساله نفس ارسطو Αγαθόν(agathon) خیر را معادل برای آورده است (D.An. 426a15) (افنان، ۱۹۸۶، ص ۹۴)}
Φύσει(phusei) , αυτοφύως(autopous)	بطبیعته
Ὁρεξις(oresis)	توقان {ابوعثمان دمشقی (سده ۳ و اوایل سده ۴ هـ.ق) در ترجمه طوبیقای ارسطو توقان را معادل برای Ὁρεξις(oresis) آورده است (Top. 146b2) (همان، ص ۴۱)}
ἔρως(eros)	عشق {ابوعثمان دمشقی در ترجمه طوبیقای ارسطو عشق را معادل برای ἔρως(eros) آورده است (Top. 146a8) (همان، ص 176)}

در تفسیر اسکندر افرویدیسی از عبارت آغازین *مابعد/الطبیعه*، هویت مدبر، هویت کاملی هستند که معشوق برای هویت پایین‌ترند. این موضوع در مراتب یا بخش‌های نفس بر اساس خیر آنها به وجوه مختلف تعبیر می‌شود. *تامسطیوس* در تفسیر خویش از مقاله لام *مابعد/الطبیعه* (اصل تفسیر *تامسطیوس* بر مقاله لام باقی نمانده، است. به همین منظور در این بخش از ترجمه آن به زبان عربی استفاده می‌شود)، علاوه بر اینکه ارتباط محرک نامتحرک و حرکت افلاک را با عشق اثبات می‌کند، به تأثیر آن در انسان و دیگر حیوانات برای نیل به کمال نیز تأکید می‌کند. *تامسطیوس* برای تشریح کارکرد عشق به تفاوت معقول و معشوق در مبادی اولی و اشیای دیگر پرداخته است. همچنین لذت را عامل مهم

در تبیین شوق عاشق به سمت معشوق معرفی کرده است (بدوی، ۱۹۷۸، ص ۱۴-۱۵). در انتهای بحث نیز باید اشاره داشت که در دوره اسلامی نیز ابوبشر متی در ترجمه کتاب لام اصطلاح (eromenon) را عشق ترجمه کرده است (همان، ص ۵).

۱-۲- پیشینه پژوهشی

از میان پژوهش‌هایی که تاکنون درباره *رساله فی‌العشق* انجام پذیرفته، دو مقاله حائز اهمیت هستند که بطور خاص به موضوع هویت مدبر توجه داشته‌اند. مقاله اول در سال ۱۹۷۸ و دومی در سال ۲۰۰۳ به طبع رسیده است. هر دو مقاله جنبه تحلیلی دارند؛ اما مقاله اول ارتباط این رساله با سنت یونانی و نوافلاطونی را مدنظر داشته و مقاله دوم اهتمام به ارتباط آن با سنت کلامی اسلامی دارد. در این بخش ضمن بررسی مقالات، نکات کلیدی بیان می‌شود:

۱) راندگرین در مقاله «عشق نزد ابن‌سینا، مطالعه‌ای در *رساله فی‌ماهیه/العشق*» به موضوع هویت مدبر نزد ابن‌سینا می‌پردازد و آن را هماهنگ با تفسیر اسکندر افرودیسی از *مابعدالطبیعه* ارسطو می‌داند. راندگرین در بحث درباره اصطلاح "هویت مدبره" با توضیح معادل‌های ترجمه شده از آن در فرانسه (موجودات تدبیر شده) و انگلیسی (هر چیزی که با تدبیر معین شده باشند) هر دو آنها را صحیح می‌داند و این اصطلاح را شکلی نوافلاطونی از مفهومی در دوره یونان باستان می‌داند. به نظر او خاستگاه اصطلاح "مدبره" از رساله "جمهور" افلاطون است، رساله‌ای که دوره‌های بعد در سنت نوافلاطونی به عنوان رساله‌ای درباره نفس تفسیر شد. به نظر راندگرین هنگامی که نوافلاطونی‌ها تلاش کردند تا خداوند و مخلوق را با یکدیگر مرتبط کنند، این عقیده از مفهوم تدبیر، که در واقع مرتبط با قانونگذار شهر است، کاملاً متناسب با مباحث مرتبط با نفس است (Rundgren, 1978, p61).

آنچه راندگرین درباره معنای "هویت مدبره" در *رساله فی‌العشق* مدعی می‌شود همان نگرش افلاطون به دیمورث به عنوان مدبر است. وی مقدمات زیر را برای استدلال خویش شاهد می‌آورد: ۱) تمام موجودات تحت تدبیر هستند جز خداوند. ۲) موجودات مدبر بالطبع بسوی کمالشان کشیده می‌شوند. ۳) این کمال همان وضع خیری است که از سوی خیر

محض دریافت می‌شود. ۴) موجودات از نقصی که دارند، دوری کرده و سعی در رهایی از آن دارند. ۵) نقص همان شر است. ۶) هر شری از ماده و عدم می‌آید. نتیجه آنکه چنین موجوداتی میلی طبیعی-توقان- و عشقی غریزی دارند. بنابراین عشق $\epsilon\rho\omega\varsigma$ که واژه کلیدی این رساله است، خودش را در افراد همچون توقان $\acute{o}\rho\epsilon\acute{\iota}\tau\iota\varsigma$ نشان می‌دهد. این عشق غریزی $\sigma\acute{\upsilon}\mu\phi\upsilon\tau\omicron\varsigma$ در افراد قرار داده شده است. در ادامه رساله نیز مشاهده می‌شود که خداوند این عشق را به مثابه عشقی کلی در آنها قرار داده است. همچنین این نوع از عشق به عنوان علت وجود افراد مطرح شده است (Ibid, 62).

۲) انور در مقاله خود با عنوان «الهیات [کلام] فلسفی ابن‌سینا از عشق: مطالعه‌ای در رساله فی‌العشق» بیان می‌کند که ابن‌سینا در توضیح اینکه چگونه میل به کمال در هر موجود با طبیعت عالم و خداوند متناسب می‌شود، از نظریه فیض سود برده است. میل به کمال با تدبیری ساخته می‌شود که بر طبق آن هیچ هویتی را از کمالش غریزی نیست. این میل شدید برای کسب کمال را خودِ هویت بوجود نمی‌آورد و خودبسندگی نیست زیرا کمال او با تدبیری ایجاد شده که از سوی (خیری) کامل است، که او از تعقل ذاتش، عشق را به تمام موجودات می‌تاباند تا بسوی کمال خاص خود کشیده شوند. از اینرو عشق غریزی از حکمت و حسن تدبیر او سرریز می‌شود و نتیجه این می‌شود که او بطور غیرمستقیم کمالاتی را حفظ می‌کند که بواسطه فیض ارزانی داشته است و به این طریق است که او میل خویش برای بوجود آمدن آنها در هنگام غیابشان را ظاهر می‌کند (Anwar, 2003, p335).

در ادامه، انور بیان می‌کند که نظام فیض مرتبط با موجود عالی، سبب خلق عشق در موجودات دیگر می‌شود و فعل او در رابطه با خلق عشق در مرتبه صفت "المدبر" است. سپس زوایای کلامی "المدبر" را به عنوان صفت ذاتی خداوند در کلام اسلامی واکاوی می‌کند. انور با نقل جمله‌ای از حامد ابن احمد الخطابی (۳۸۸ق) از مفسران قرآن که فخرالدین رازی (۵۴۴-۶۰۶ق) آن را نقل کرده، صفت مدبر را شناخت خداوند از طرح کلی و معلولش، تعریف می‌کند. این امر مشتمل بر تدبیر فیضان خیر است که بر طبق حکمت او به تمام موجودات عطا می‌شود و هر تغییری در این تدبیر مطابق با اراده‌اش است. مطابق همین معنا در قرآن و عبارت «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (یونس، ۳) آمده و بدین معنا است که خداوند

مدبر همه موجودات است. انور بیان می‌دارد که همین مفهوم کلامی از مدبر در رساله فی‌العشق آمده است و ابن‌سینا از کلمه مدبره و مشتقات آن برای روشن کردن موضوعات زیر استفاده برده است: (۱) حکمت و قدرت مدبر، یک تدبیر را طرح، اجرا، حفظ یا لغو می‌کند، (۲) وابستگی هر موجود به موجود عالی، و (۳) حرکت درونی هر موجود (Ibid, 36). (۳) در پژوهش‌های دیگری که عموماً درباره عشق نزد ابن‌سینا است، به موضوع هویات مدبر نیز توجه شده است به عنوان مثال آتش (۱۹۵۳، ص IX) در مقدمه‌ای که برای تصحیح خود از رساله فی‌العشق آورده مصداق هویات مدبر را همان موجودات ممکن معرفی می‌کند. صدیق و جاموس (۲۰۰۵، ص ۲۹) نیز شرحی بر رساله فی‌العشق نگاشته‌اند و در آن تمایزی میان هویات مدبر و موجودات ممکن قائل نشده‌اند. همین موضوع در پژوهش‌های زیر نیز دیده می‌شود: دری (۱۹۴۰، ص ۷)، روان‌فرهادی و غوریانی (۱۹۸۱، ص ۶۹)، مفتونی (۲۰۱۳، ص ۴)، خادمی و باغخانی (۲۰۱۵، ص ۸۰) و حبیبی و عطایی (۲۰۱۶، ص ۷۷). تفاوت این پژوهش با پژوهش‌های پیشین در این است که با تبیین فلسفی متن‌های برگزیده از رساله فی‌العشق و تدقیق در تعاریفی که ابن‌سینا از هویات مدبر بدست داده، مصداق‌های این هویات در موجودات ممکن را متمایز کرده و سپس بر اساس آراء ابن‌سینا کارکرد عشق در این هویات در نظام حکمی عالم را تبیین نموده است.

۳- مصداق هویات مدبر در رساله فی‌العشق

از این رو که رساله فی‌العشق رساله‌ای کوتاه است، ابن‌سینا در این رساله صرفاً به طرح چگونگی سریان عشق در هویات مدبر پرداخته و مصداق‌های این هویات را مشخص نکرده است. بر این اساس در این بخش برای تشخیص مصداق‌های هویات مدبر در ابتدا ساختار خود رساله از لحاظ تقسیم‌بندی موجودات تحلیل می‌شود و سپس بر اساس دیگر آثار ابن‌سینا جایگاه هویات مدبر در نظام وجودشناختی ابن‌سینا تحلیل می‌شوند. یکی از ملاحظات آنکه مفسران و شارحان نسبت به این رساله ابراز کرده‌اند در خصوص نحوه تقسیم‌بندی ابن‌سینا از موجودات در فصول این رساله است که در ادامه همین بخش، این ملاحظات به تفصیل بررسی خواهد شد. در این باره سه نوع تقسیم‌بندی از موجودات در این رساله مطرح است که می‌تواند موافقان و مخالفانی داشته باشد. ضرورت نحوه این

تقسیم‌بندی به جهت تشخیص مصداق هویت مدبر در این رساله است. بر اساس فصول این رساله سه نحوه برای نوع تقسیم‌بندی موجودات می‌توان تشخیص داد: الف) تقسیم‌بندی موجودات بر اساس تقسیم منطقی است؛ یعنی موجودات یا مدبّر یا مدبّر هستند. موجود مدبّر فقط موجود عالی است. موجودات مدبّر نیز یا حیّه یا غیرحیّه هستند. موجودات غیر حیّه هیولی و صورت مقارن ماده و هیولی هستند و همینطور این تقسیم‌بندی تا شامل شدن همه موجودات ادامه می‌یابد (ابن‌سینا، ۱۹۴۰، ص ۷). ب) تقسیم‌بندی بر اساس ادراک است (مفتونی، ۲۰۱۳، ص ۴)، یعنی فصل اول درباره عشقی عام است که ویژگی آن غریزی بودن یعنی بدون ادراک بودن آن است. این عشق شامل تمام موجودات می‌شود و با عشق دارای قید ادراک در فصول بعدی نیز تداخل -عموم و خصوص مطلق- دارد. ج) تقسیم‌بندی بر اساس انواع هویت و موجودات است و ابن‌سینا مطابق با سریان عشق، تقسیم‌بندی از هفت نوع از هویت و موجودات ارائه می‌دهد که تداخلی با یکدیگر ندارند (دیدگاهی است که نویسندگان این مقاله آن را صحیح می‌دانند). مهمترین شاخصی که نوع تقسیم‌بندی موجودات در این رساله را تعیین می‌کند، تعیین اعراب‌گذاری مدبر در اصطلاح "هویت مدبر" است. زیرا اگر هویت مدبر مانند آنچه برخی پژوهشگران جدید نظیر راندگرین (۱۹۷۸، ص ۶۱)، آتش (۱۹۵۳، ص IX)، انور (۲۰۰۳، ص ۳۳۵)، صدیق و جاموس (۲۰۰۵، ص ۲۹)، دری (۱۹۴۰، ص ۷)، روان‌فرهادی و غوریانی (۱۹۸۱، ص ۶۹)، مفتونی (۲۰۱۳، ص ۴)، خادمی و باغخانی (۲۰۱۵، ص ۸۰) و حبیبی و عطایی (۲۰۱۶، ص ۷۷) از آن برداشت کردند به صورت مفعولی و به معنای هویت تحت‌تدبیر لحاظ شود، در بردارنده تمام موجودات ممکن است. بنابراین تقسیم‌بندی فصول بر اساس انواع مختلف موجودات نیست. زیرا در فصول بعدی، انواع ممکنات، یعنی عشق در نبات، حیوان و انسان تبیین می‌شود. اما اگر مدبر به معنای فاعلی خوانده شود به نوعی خاص از هویت اطلاق می‌شود که متفاوت از موجودات بحث شده در فصول بعدی است.

۱-۳- بررسی تقسیم منطقی

به لحاظ تقسیم‌بندی بر اساس تقسیم منطقی، هویت یا مدبّر و یا غیر مدبّر هستند، شبیه به تقسیم موجود به واجب و ممکن، در این تقسیم‌بندی تنها "موجود عالی" تحت تدبیر

مدبر نیست و باقی موجودات هویات تحت تدبیر هستند. ضیاء‌الدین در ترجمه و شرح خود از *رساله فی‌العشق*، این نظر را بیان داشته است (ابن‌سینا، ۱۹۴۰، ص ۷). مسئله‌ای که درباره این تفسیر از تقسیم‌بندی هویات پیش می‌آید، مانع نبودن آن است. زیرا غیرمدبّر بودن "موجود عالی" به معنای مدبّر بودن اوست که ماسوای خود را تدبیر می‌کند و باقی هویات اعم از موجودات ممکن عالم فوق القمر و تحت القمر هویات تحت تدبیر هستند، در حالی که اگر اساس تقسیم بر اساس مدبّر و مدبّر بودن باشد، این اشکال پدید می‌آید که هویاتی نظیر عقول با تعریفی که در فصل اول از هویات تحت تدبیر داده می‌شود دارای ویژگی کشیده شدن بسوی کمال و گریز از نقص خاص خویش باشند در حالی که در عقول حرکت راه ندارد؛ اما بر اساس تقسیم میان واجب و ممکن ذیل هویات تحت تدبیر قرار خواهند گرفت.

۲-۲- بررسی تقسیم بر اساس ادراک

بر اساس تقسیم‌بندی دوم، ابن‌سینا دو نوع عشق را مطرح می‌کند: با قید ادراک و بدون قید ادراک. بر اساس این نظر، در هویات مدبر، عشق بدون قید ادراک است. بنابراین فراگیر بوده و شامل تمام موجودات می‌شود. هرچند انواعی از هویات مدبر نیز هستند که علاوه بر این عشق، دارای نوعی از عشق بواسطه ادراک باشند (مفتونی، ۲۰۱۳، ص ۴). طبق این تقسیم‌بندی هویات مدبر، بر موجودات ممکن عالم تحت القمر مصداق خواهند داشت؛ اما اشکال مانع نبودن در این تقسیم‌بندی نیز هست. زیرا تعریفی که ابن‌سینا از هویات مدبر بدست داده آنها را نازع بسوی کمال و نافر از نقص خاص تعریف می‌کند. آنچه در این تعریف در وجه وجود شناسانه هویت مدبر دارای اهمیت است، شاخصه دوری کردن و گریز از نقص خاصی است که هیولانی و عدمی است. بر اساس تعریف ابن‌سینا، ماده علاقه به شر دارد (۳۲ر) از این رو که تصحیح‌های انجام شده از این رساله دارای اشکالات عدیده‌ای است (مشایخی و اسماعیلی، ۲۰۲۱، ص ۶۵). مبنای تحلیل متن، نسخه کتابخانه ملک به شماره ۴۶۴۱/۳ و تاریخ کتابت ۹۰۴ق به عنوان نسخه اصلی است. شماره اول، نشان شماره صفحه نسخه و "ر" به معنای روی ورق، و "ش" به معنای پشت ورق است. همچنین صورت مقارن ماده در وجهی عاشق ماده است (۳۶ر)، پس طبق این تقسیم‌بندی ماده و

صورت مقارن ماده که عشق آنها بدون قید ادراک است، ذیل هویت مدبر نمی‌توانند قرار گیرند. با تسری این استدلال بر موجودات دیگر عالم، طبقه خاصی از موجودات شناخته می‌شوند که می‌توان ذیل هویت مدبر آنها را دسته بندی کرد.

۳-۳- بررسی تقسیم بر اساس انواع موجودات

در نگرشی که به عنوان تقسیم‌بندی از لحاظ انواع موجودات معرفی شد، منظور این است که هر فصل درباره طبقه‌ای از موجودات بحث می‌شود که به لحاظ وجود متمایز از دیگر موجودات فصول دیگر هستند. در این رهیافت فصل اول درباره هویت مدبر است، "هذه" ارجاع به این طبقه از اشیاء دارد: «ویلزم ضرورة أن يكون العشق فی هذه الأشیاء سبباً للوجود لها» (۳۲ر) و مصداق آنها بنا در تعاریف این فصل منطبق بر تدبیر نفوس سماوی بر اجرام سماوی، تدبیر اجرام سماوی بر عالم کون و فساد، تدبیر نفس ناطقه انسانی بر بدن و تدبیر طبیعت بر نفوس حیوانی و نباتی است (بحث عشق انوار مدبر در آثار سهروردی آمده است که شباهت به نظر ابن‌سینا درباره هویت مدبر دارد (سهروردی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۲۲۴)؛ اما ملاصدرا در فصل ۱۹ موقف هشتم/سفار سریان عشق در هویت مدبر را تبیین و آنها را طبقه‌ای از موجودات مدبر در عالم معرفی می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۷: ۱۷۰-۱۶۹)؛ اما اینکه چرا ابتدا درباره سریان عشق در این موجودات بحث شده، این موضوع می‌تواند مد نظر باشد که تعریف هویت مدبر مبتنی بر تعریف عشق نیست و طبیعت این هویت نمایانگر عشق در عالم هستی هستند. بنا به تعریف، این هویت به سبب طبیعت خود بسوی کمال خویش کشیده می‌شوند و گریزان از نقص خاص خود هستند که ریشه در هیولی و عدم دارد. بر این اساس، طبیعت آنها نشان دهنده توقان طبیعی و عشقی غریزی در آنها است. عبارت «لما كان بطبيعته نازعاً الى كماله...» (۳۲ر) نشان می‌دهد که نوع حرکت در هویت مدبر به سبب طبیعت آنها است، اما وجود آنها به سبب عشقی است که در آنها غریزی شده است. وجه دوم تعریف بیان می‌کند که نزوع آنها بسوی خیر هویت خودشان است که «المنيلة عن هوية الخیر المحض» (۳۲ر)، یعنی از هویت خیر محض به آن خیر نائل می‌شوند. پس از بیان این نوع از حرکت که رو بسوی خیری مفارق دارد، سبب این حرکت با عشق تبیین می‌شود. زیرا مانند حرکت قوه بسوی

فعلیت نیست. ابن‌سینا در این رابطه نوعی از هویت مدبر را معرفی می‌کند که سعادت‌مند در غایت کمال هستند.

۴- تحلیل فصل اول رساله فی‌العشق

ابن‌سینا در ابتدای فصل اول رساله تعریفی از هویت مدبر بدست می‌دهد که بر طبق آن، هویت مدبر به سبب طبیعت خود، الف) بسوی کمالی در تقلا هستند که خیر هویت آنهاست و از هویت خیر محض به آن خیر نائل می‌شوند و، ب) گریزان از نقص خاص خود هستند که از جهت شرّ هیولانی و عدمی است، به این دلیل که هر شرّی از علائق هیولی و عدم است. پس از این بیان، نتیجه گرفته می‌شود که برای هر کدام از موجودات مدبر شوقی طبیعی و عشقی غریزی است و به حکم ضرورت لازم است که عشق در این اشیاء سبب وجود آنها باشد. (۳۲/ر)

ابن‌سینا در رساله فی‌العشق میان "هویت" و "موجود" تمایز قائل شده و هر دو اصطلاح "هویت مدبره" و "موجودات مدبره" را بکار برده است. منظور ابن‌سینا از این تمایز تأکید بر مصداق یافتن انواعی از موجودات در ویژگی‌ای یکپارچه است که آن را هویت می‌نامد. بنابراین هویت مدبر مانند جنس برای انواعی هستند که مصداق‌های آن معرفی می‌شوند. به نظر ابن‌سینا هویت مدبر «بطبیعت نازعاً الی...» هستند (۳۲/ر)، «باء» در «بطبیعت» «باء» سببیت است، یعنی به سبب طبیعت‌شان بسوی کمالشان در تقلا هستند. نزع به معنای تقلا کردن و کَنده یا جدا شدن است (ابن‌فارس، ۱۹۷۹، ذیل واژه توق؛ ابن‌سیده الاندلسی، ۲۰۰۰، ذیل واژه توقان)، یعنی نوعی تعالی جستن و کشیده شدن به کمال. اینکه هویت مدبر خیر هویت خویش را از خیر محض می‌یابند به معنای این است که الف) خیر هویت آنها در خودشان نیست و ب) خیر هویت آنها از خیر محض است. گریزان بودن از نقص خاص هویت آنها نیز همان گریز از شرّ هیولانی و عدمی است. بنابراین در آنها توقانی طبیعی و عشقی غریزی اثبات می‌شود. توقان تفاوتی با شوق دارد، شوق پس از نیل به غایت، تمام می‌شود اما معنای توقان به نزع نزدیک و اعم از آن است. در تمام این فصل، شوق جزو خصوصیات هویت مدبر ذکر نشده است. این تفاوت در انتخاب اصطلاح، در تبیین انواعی که ابن‌سینا از هویت مدبر به عنوان «مستسعدۀ بنهایه الکمال» یاد می‌کند،

نقش دارد. در انتها نیز ابن‌سینا، عشق را در این هویات سبب وجود آنها می‌داند. ابن‌سینا سپس موجوداتی را که عشق می‌تواند سبب وجود آنها باشد در سه وجه تقسیم می‌کند و با بیان اینکه عدم در زمره موجودات حقیقی نیست، دو نوع از موجودات حقیقی را که عشق سبب وجود آنهاست، شناسایی می‌کند (۳۳/پ)

به نظر ابن‌سینا، موجودات حقیقی که عشق سببی برای وجود آنهاست یا سعادت‌مند در نهایت کمال‌ند یا میان نقص عارض و کمال موجود در طبعشان در آمدودش هستند. نقص این موجودات به دلیل این است که دارای نوعی از کمال، نه همه کمالات هستند. این هویات بنا به مقتضای طبیعت خود برای نیل به کمال خاص خود تقلا می‌کنند و در نتیجه کمالات دیگر از آنها سلب می‌شود. این موضوع دلیل تکرر در نفوس افلاک و اجرام فلکی است. در هر دو نوع موجودات حقیقی، نوعی از کمال هست که سبب تقلای آنها برای حفظ یا نیل به کمال بالذات در آنهاست، امری که از جانب علیت و کمیت آنها روشن می‌شود. علت آنها، موجود دارای کمال بالذات است و نقش کمیت نیز در ارتباط با نقص عارض آنها و تفاوت کمالات‌شان با دیگر هویات مدبر بارز می‌شود. ابن‌سینا در این بخش برای توضیح چگونگی ارتباط میان این دو نوع از موجودات و کمالی که از جانب علت به آن نائل می‌شوند، اصطلاح "ملاسه" و "عریانی" را بکار برده است. این اصطلاح در راستای نظر ابن‌سینا درباره چگونگی اتحاد موجودات حقیقی با کمالی است که در خیر محض، بصورت ذاتی هست. یعنی کمال موجودات حقیقی (هویات مدبر) مانند ارتباط قوه و فعل نیست که فعلیت، بصورت بالقوه در آنها باشد، بلکه به نوعی تقلا برای نیل یا حفظ به پوشیدن کمالی از کمالات "خیر محض" یا "فیض کمال بالذات" و اتحاد با آن کمال است. (۳۳/پ)

ابن‌سینا برای موجود عالی صفت «حُسن تدبیره» را بکار برده است. بر اساس نظر ابن‌سینا در فصل ششم از مقاله نهم الهیات / الشفاء، تدبیر در مبدأ اول همان عنایت اوست که علم او به ذات خویش و تعقل نظام خیر - در بهترین وجه ممکن - و فیضان آن است (ابن‌سینا، ۱۹۸۴، ص ۴۱۵). در ادامه جمله نیز اصطلاح «فیض» بکار رفته که آن نیز در ارتباط هویات مدبر با کمالات کلی و بر اساس تقلای هویات مدبر بسوی کمال مطرح شده است. باید توجه داشت که ابن‌سینا، فیضان موجود عالی را تنها در ارتباط با عقول صحیح

می‌داند (ابن‌سینا، ۱۹۷۳، ص ۱۰۰). ابن‌سینا در رساله *الحدود ارتباط فیض با هویات مدبر* را بخوبی ترسیم و بیان می‌کند که عقلی که اولین وجود مستفاد از موجود اول است، عقلی مجرد از ماده است و کل را از طریق شوق آفرینی برای نائل شدن به خودش به حرکت در می‌آورد. نفس کل، کمال مدبر برای اجسام آسمانی و به حرکت درآورنده آنها از راه اختیار عقلی است. نسبت نفس کل به عقل کل نسبت نفس انسانی به عقل فعال است و نفس کل مبدأ قریب برای وجود اجسام طبیعی است و مرتبه آن در نیل وجود پس از مرتبه عقل کل است و وجودش از او افزوده شده است (ابن‌سینا، ۱۹۸۹، ج ۱، ص ۲۴۳). بنابراین فیض در هر مرتبه موجودات ارتباط آن با هویت مدبر آن است.

ابن‌سینا پس از بیان ارتباط هویات مدبر با کمالاتی که از کامل بالذات به آن نائل می‌شود، تأکید می‌کند که افاده این کمالات از سوی خیر محض با قصد و التفات به یکایک این هویات نیست، بلکه خیر محض با حکمت و حسن تدبیر در هویات مدبر عشقی کلی را غریزی می‌کند که با آن عشق کلی - آنچه را که به آن نائل شده، حفظ کند و در زمان فقدان آن بسوی اتحاد با آن تقلا کند. بر همین اساس است که با اینکه کمال هر کدام از هویات مدبر با دیگری متفاوت است؛ اما طبیعت‌شان در خواست کمال خاص خودشان یکی است بنابراین این عشق کلی سبب وجود آنها و سبب حرکت آنها برای اتحاد با کمال بالذات است. ابن‌سینا پدید آمدن این روال در هویات مدبر را به جهت استمرار سیاست بر طبق نظام حکمی در عالم می‌داند. از این رو است که بیان می‌کند عشق در هویات مدبر در طبیعت آنها غریزی شده و مفارق از آنها نیست. زیرا وجود عشقی دیگر که حافظ این عشق باشد، بیهوده و از حکمت بدور است. در ادامه ابن‌سینا تفاوت عشق غیرمفارق در هویات مدبر را با عشق در خیر محض تبیین می‌کند. (۳۳/پ ۳۴)

ابن‌سینا خیر را به عنوان معشوق بذاته تعریف می‌کند. زیرا اگر چنین نباشد، می‌بایست برای هر میل یا شوق یا عملی، هدفی در پیش باشد که از آن بتوان خیریتش را تصور کرد. اما ابن‌سینا بیان می‌دارد که خیریت به ذات خودش معشوق است. این مفهوم در راستای نظر ابن‌سینا از تقلای هویات مدبر برای رسیدن به کمال خاص خودشان است. خیر عاشق خیر است بنابراین هر کدام از هویات مدبر بر اساس هویت وجودی خود که خیر آنهاست، عاشق کمال خاص خود یعنی خیر بالذات هستند. بر طبق این نظر یعنی مساوق دانستن

کمال با خیر، ابن‌سینا عشق را پسندیدن نیکو و ملائم تعریف می‌کند. بنابراین اگر نیکو و ملائم در ذات نباشد، مبدأیی برای تقلا؛ و اگر در ذات و بذاته باشد، سبب شدت عشق و یکی شدن وجود و عشق می‌شود. تبیین عشق بواسطه خیر در این بخش به سبب ایجاد ارتباط میان عشق در هویات مدبر و خیر محض است. زیرا عشق به معنای تقلا برای کمال در هویت خیر محض و عقول، که دارای کمال بالذات هستند، معنا ندارد. (۳۴)

ابن‌سینا برای تبیین عام بودن عشق در موجود عالی و هویات مدبر، موضوع عشق ورزیدن «خیر» به «خیر» را مطرح می‌کند. علت این عشق نیز آن کمالی است که از معشوق به او می‌رسد یا خواهد رسید. طبق استدلال «عشق خیر به خیر» چگونگی غریزی شدن عشق کلی در هویات مدبر توضیح داده می‌شود. شروع استدلال چنین است که هر چیزی که خیریت آن بیشتر باشد، استحقاق معشوق بودن آن بیشتر خواهد بود و همچنین عاشق بودن او برای خیر نیز بیشتر است. بنابراین از یکسو معشوق برای هویتی است که خیریت کمتری دارند و از سوی دیگر عشق بیشتری برای خیرهای والاتر؛ تا مرتبه‌ای از وجود که خود غایت در عاشقی و غایت در معشوقی است و به همین لحاظ تحت تدبیر نیست. در اینجا تحت تدبیر بودن به معنای عشق به خیری مفارق است. از این رو که در خیر محض، عشق و وجود یکی هستند، بنابراین تحت تدبیر بودن در مرتبه خیر محض معنا ندارد؛ اما در مراتب دیگر که عشق سبب وجود است، عشق به خیر در هر مرتبه‌ای، تحت تدبیر مرتبه والاتر است.

۵- نقش هویات مدبر در عالم

ضرورت بررسی مصداق هویات مدبر در آثار دیگر ابن‌سینا به سبب موجز بودن رساله فی‌العشق در تبیین نقش هویات مدبر در عالم است که همین موضوع سبب اختلاف در تشخیص مصداق‌ها و نقش این هویات نزد مفسران، مترجمان و پژوهشگران شده است. در این بخش نقش هویات مدبر بر اساس مراتب آنها در عالم نفسی در ارتباط با تدبیر اجرام فلکی، اجرام فلکی در ارتباط با عالم عناصر و نفس ناطقه در ارتباط با قوای نفس انسانی بحث می‌شود.

۱-۵- هویت مدبر در عالم نفسی

ابن‌سینا در رساله‌ی *نیروزیه* چگونگی ابداع عالم از واجب الوجود را تبیین می‌کند. پس از عالم عقلی که ماده در آن راه ندارد، عالم نفسی است که شامل تعداد بسیاری از ذوات معقوله‌ای است که تماماً از ماده مفارق نیستند بلکه دارای نوعی ملاپست با ماده هستند و ماده آنها ماده‌ی ثابت سماویه است، این مواد بهترین صورت‌های مادی است و این صورت‌ها مدبرات اجرام فلکی هستند، اجرام فلکی نیز مدبرات عناصرند. موضوع تدبیر برای اجرام فلکی سبب تغییر و تکثر در آنها نمی‌شود زیرا تماماً این صورت‌ها عشاق عالم عقول هستند و تماماً به هر یک از عقول مرتبطند، مثال کلی مرتسم در ذات عقول نیز از واجب الوجود مستفاد شده است. بنابراین ذوات معقوله التفاتی به مادون یعنی اجرام فلکی و عالم عناصر ندارند (ابن‌سینا، ۱۹۸۹، ص ۱۳۶). در رساله‌ی *نیروزیه* بطور صریح مصداق هویت مدبر به عنوان نفوس اجرام سماوی آمده و ارتباط تدبیری این هویت مطابق با تعاریفی است که در رساله‌ی *فی‌العشق* نیز آمده است، یعنی نازع به کمال و گریزان شدن از نقص که ریشه در ماده و هیولی دارد، این موجودات همان هویت سعادت‌مند در غایت کمال هستند که عشق در آنها اتحاد با عالم عقول است (همان). همین موضوع نیز در شرح ابن‌سینا بر کتاب *اثولوجیا* آمده و طبق آن آسمان‌ها واسطه میان مبدأ تدبیر و عالم هستند. از این رو اگر منفعت یا زیانی از این تدبیر حاصل شود، آسمانها غرضی درباره این منفعت یا زیان ندارند (بدوی، ۱۹۷۸، ص ۶۵-۶۴).

۲-۵- هویت مدبر و نفس ناطقه

در بحث هویت مدبر، ارتباط تدبیری میان نفس ناطقه مجرد با نفوس انسانی نیز مطرح می‌شود، در این شکل از ارتباط تدبیری، قوای نفس چنان تدبیر می‌شوند که نفس انسان متوجه مبادی مفارق شوند، بر طبق این غایت تدبیری است که نفس ناطقه تدبیر بدن را به نفس تفویض می‌کند. ابن‌سینا در تفسیر *سوره ناس*، بیان می‌کند که تمام قوای نباتی و حیوانی به همراه اختلاف احوال و تباین متعلقات و جایگاه متفاوتشان تحت تدبیر نفس ناطقه هستند، دلیل این موضوع نیز اشتیاق نفس انسان برای اتصال به این مبادی مفارق است. ابن‌سینا این مبدأ را بحسب بوجود آوردن مزاج، «رب»؛ بحسب فیض رسانی به نفس،

«ملک»؛ و بحسب اینکه نفس، مشتاق نائل شدن به آن است، «إله» می‌خواند و اله را مبدأ برای واهب الصور مدبر عالم تحت القمر می‌داند (ابن‌سینا، ۲۰۰۵، ص ۳۲-۳۳). موضوع ارتباط نفس ناطقه با تدبیر عالم تحت القمر در قسم چهارم از رساله *اقسام الاصلیة للعلم الهی* در اثبات جواهر روحانی ثانی آمده است که بر اساس آن ملائکه، موکل آسمانها و نگهدار عرش و مدبرات طبیعت و متعهد موجودات عالم کون و فساد هستند (ابن‌سینا، ۱۹۸۹، ص ۱۱۴). فخررازی در شرح/ اشارات نیز به این موضوع تصریح کرده که نفس ناطقه جوهری است که خودش مجرد است؛ اما محرک برای فلک و مدبر برای استکمال اوست. مانند نفس ناطقه انسانی که خودش جوهری مجرد و بی‌نیاز از بدن است؛ اما محرک و مدبر بدن برای استکمال آن است (فخررازی، ۲۰۰۶، ج ۲، ص ۳۲۵).

۳-۵- تدبیر طبیعت کلی بر طبیعت جزئی

ابن‌سینا در فصل پنجم از مقاله نهم الهیات/الشفاء، از طبیعتی بحث می‌کند که مختص اجسام و نفوس آسمانی است که در اجسام و نفوس این عالم تأثیر می‌گذارد. این تأثیرگذاری به این معنا است که طبیعتی که مدبر این اجسام برای نیل به کمال و صورت است از نفس فاشیه در فلک یا به همکاری آن رخ می‌دهد. ابن‌سینا این تأثیرگذاری را تأثیری طبیعی و بر اساس مفاهیم حرارت، سرما، خشکی و تری تبیین می‌کند (ابن‌سینا، ۱۹۸۴، ص ۴۱۳؛ همو، ۲۰۰۱، ص ۶۶۶). به نظر ابن‌سینا طبیعت جزئی، قوه خاصه تدبیر برای هر شخص واحد، و طبیعت کلی قوه‌ای نگهدارنده است که جواهر آسمانی را یک شیء واحد می‌کند و مدبر همه امور عالم کون است (ابن‌سینا، ۱۹۸۴، ص ۲۹۱). همین موضوع در رساله *حد النفس* نیز آمده و در آن نفس کل جوهری غیرجسمانی معرفی شده که همان کمالات مدبر برای اجسام آسمانی و محرک آنها به طریق اختیار عقلی است (ابن‌سینا، ۱۹۸۰، ص ۹۲).

۴-۵- هویات مدبر مرتبط با نفوس جزئی

در آثار ابن‌سینا هویات مدبر مرتبط با نفوس جزئی از چند جنبه مدنظر بوده‌اند، مهمترین آنها جنبه تدبیری عقل عملی بر نفس انسانی است. ابن‌سینا در کتاب *الإشارات و التنبیها*،

نفس انسانی را از لحاظی تبیین می‌کند که خود را به مثابه جوهری تعقل می‌کند که قوا و کمالاتی دارد و از این قوا برای تدبیر بدن استفاده می‌کند. این تدبیر بواسطه قوه عقل عملی است که امور را از مقدمات اولیه و شایع و تجربی و با کمک عقل نظری در رأی کلی استنباط می‌کند و آنها را در امور جزئی بکار می‌گیرد (ابن‌سینا، ۱۹۵۶، ص ۸۵).

جنبه دیگری که ابن‌سینا درباره تدبیر در عالم تحت القمر بیان داشته، تدبیر نفس بر بدن است. این موضوع در کتاب *المبدأ والمعاد* برای اثبات امتناع تناسخ مطرح شده است و در آن نفس انسان، واحد و مدبر برای بدن تعریف شده و به همین دلیل حادث و باقی پس از مرگ است (ابن‌سینا، ۱۹۸۵ الف، ص ۱۰۹). در *رساله فی النفس و بقائها و معادها*، نیز بیان شده که جوهری که انسان است از جوهر بدن قوی‌تر بوده و محرک این بدن و مدبر و متصرف آن است و بدن منفصل از او و تابع آن است (ابن‌سینا، ۲۰۰۷، ص ۱۸۶).

این مراتب تدبیر حتی در ارتباط با نفوس حیوانی و نباتی نیز هست. ابن‌سینا در بخش نفس طبیعیات *الشفاء*، نفس نباتی حیوان را متفاوت با افعال نفس نباتی در نباتات دانسته و آن را مدبر نفس حیوانی معرفی می‌کند زیرا نفس نباتی فصلی از فصول یک نفس بسیط است نه نفسی مرکب (ابن‌سینا، ۱۹۸۵ ب، ج ۲، ص ۴۹). این موضوع در *رساله فی تفسیر معوده الأولی* نیز آمده و قوه نباتیه را موکل برای تدبیر بدن و نشو و نمای آن معرفی کرده است (ابن‌سینا، ۲۰۰۵، ص ۲۹).

۶- تحلیل بحث عشق در هویات مدبر در رساله فی‌العشق

ابن‌سینا در فصل «سریان عشق در تمام هویات» در نظر دارد تا تعریفی عام از عشق بدست دهد که شامل تمام هویات یعنی هویات مدبر و موجود عالی (هویتی که تحت تدبیر نیست) گردد. تبیین عام بودن عشق در هویات از طریق علیت است (۳۳ر). زیرا در موجود عالی، عشق و وجود یکی است و او علت غریزی شدن عشق در هویات مدبر است. بنیان سریان عشق در هویات مدبر، از نگرش مابعدالطبیعی ابن‌سینا درباره عاشق و معشوق بودن موجود عالی نشأت می‌گیرد. خصوصیت ذات خیر، عاشق خیر بودن است (۳۳ر). بنابراین موجود عالی یا خیر محض در عین وحدت، دارای دو وجه عاشق و معشوق بودن است. در موجود عالی وجه عاشق و معشوق بودن دارای نهایت شدت است زیرا خیر محض در نهایت کمال

است (۳۴ش). وجه عاشق و معشوق بودن موجود عالی با پدید آمدن هویتی متجلی می‌شود که معشوق آنها در خودشان نیست و همیشه بسوی معشوق، یعنی کمال خود کشیده می‌شوند. هویت مدبر بروز تمایز وجوه عاشق و معشوق بودن موجود عالی هستند. نزد ابن‌سینا عاشق و معشوق بودن در موجود عالی چنین است که جنبه معشوق بودن او سبب سریان عشق در هویتی شده که عاشق کمالاتی باشند که از او به آنها می‌رسد. ارتباط عاشق و معشوق بودن در موجود عالی علت طبیعی می‌شود که بطور غریزی عاشق معشوقی بغیر از خودش است. ابن‌سینا برای طرح این موضوع از مقدماتی مانند الف) فیض رسانی کمال بالذات، ب) خالی نبودن هویت مدبر از نوعی از کمال، ج) مساوق دانستن کمال با خیر، د) عشق ورزیدن خیر به هر آن چیزی که خیر است، ه) خوش داشتن امر نیکو و ملائم با ذات و، د) معشوق بالذات بودن خیر محض؛ استفاده می‌کند. بر طبق سیر این مقدمات نتیجه گرفته می‌شود که غریزی شدن عشق در هویت مدبر، به سبب تنها نمونه عشق ورزی حقیقی خیر به خیر در موجود عالی است. اما در هویت مدبر نیز بر اساس طبیعت آنها مراتبی از عاشق و معشوق بودن شکل می‌گیرد که مراتب والاتر، معشوق مراتب پایین‌تر قرار می‌گیرند (۳۴ر). بنابراین هویت مدبر هم شامل موجوداتی است که سعادت‌مندند در نهایت کمال خود هستند، هم هویت مدبر دیگری که به موجودات سافل در عالم کون و فساد تعلق تدبیری دارند، ابن‌سینا این نوع از هویت مدبر را به سبب تعلق تدبیری، هویتی در حال تردد میان نقص و کمال معرفی می‌کند (۳۳ش). دلیل اینکه ابن‌سینا برای تعریف از عشق، در ابتدا به تعریف هویت مدبر می‌پردازد، به سبب تمایزی است که هویت مدبر با موجودات عالم تحت القمر دارند. حرکت در موجودات اخیر از طریق کون و فساد است؛ اما نوع حرکت در هویت مدبر کشیده شدن بسوی کمال و گریز از نقص خاص است. بر اساس همین حرکت است که عشق در موجودات عالم تحت القمر نظیر صورت‌های مقارن ماده؛ از یکسو به موجود سافل یعنی ماده، و از سوی دیگر به حفظ کمال خود است (۳۶ر). زیرا اگر ماده نباشد موجود نخواهد شد؛ اما در هویت مدبر، صرف هویت آنها یعنی عشق غریزی به کمالی که از خیر محض به آن نائل می‌شوند، سبب وجود آنهاست. بر اساس این تمایز در هویت مدبر ماهیت و وجود آنها یکی است، یعنی هویت

آنها صرفاً کشیده شدن بسوی کمال و گریز از نقص خاص (هیولی و ماده) است، حرکتی که برخلاف حرکت در عناصر عالم کون و فساد، ضد پذیر نیست و حرکتی مستدیر است. مهمترین استدلالی که ابن‌سینا دربارهٔ سریان عشق در هویات مدبر می‌آورد، تبیین نقش آنها در نظام حکمی است. ابن‌سینا شکل ارتباط میان موجود عالی و موجودات دیگر را نه بر اساس «قصد»، بلکه بر اساس تدبیر تبیین می‌کند. بر اساس نظام حکمی نقش هویات مدبر در ارتباط میان عالم عقول با نفوس سماوی، نفوس سماوی با اجرام سماوی، اجرام سماوی با عناصر و عالم کون و فساد، نفوس ناطقه با نفس ناطقه انسانی، نفوس کلی یا طبیعت با نفوس حیوانی و نباتی جزئی مشخص می‌شود. ابن‌سینا در این رساله عالم را اینچنین ترسیم می‌کند که در آن تمام هویات خواهان تشبه به خیر محض هستند. این تشبه به سبب خیررسانی خیر مطلق است؛ اما هویات به سبب نقص‌های خود، قادر به ملابست خیرهای والاتر نیستند. عقل اول یا عقل فعال، نشان یا تأثیر خیر مطلق بوده و بطور طبیعی و غریزی عشق به خیر مطلق دارد. این عشق، عشقی کلی است. زیرا عقل اول هیچ التفاتی به مراتب پایین‌تر هویات ندارد (۵۰ر). در مراتب بعدی است که شکل ارتباط با جزئیات هویات و افراد مطرح می‌شود. بنابراین بر اساس اصل «مبدأ مفید کمال برای یکایک موجودات کمالشان را قصد نمی‌کند»، ضروری است که معشوق هویات سافل در هویاتِ اعلی باشد. زیرا استمرار حرکت در هویاتِ تحت القمر که در کون و فسادند و حرکت‌شان ناقص است، می‌باید تقلید از هویات مدبر باشد که دارای حرکتی کامل هستند. به همین لحاظ است که در تعریف هویات مدبر، حرکت نه به طریق کون و فساد بلکه به طریق کشیده و کنده شدن بسوی خیر و گریز و نفرت از ماده است. شکل حرکتی که برای هویات مدبر ترسیم می‌شود مانند هویات عالم تحت القمر و عناصر چهارگانه نیست و همان حرکت افلاک و مستدیر است.

نتیجه‌گیری

ابن‌سینا در بحث مرتبط با هویات مدبر در رساله فی‌العشق هدفش این بود که مراتبی از هویات را معرفی کند که عشق در آنها علاوه بر پدید آوردن طبقه‌ای از موجودات که مصداق‌های هویات مدبر هستند، مسبب نوعی از حرکت در آنها و سپس حرکت در عالم

کون و فساد باشد. ابن‌سینا در بحث هویت مدبر بر وجوه عاشق و معشوق بودن خیر برای آفرینش و غایت عالم تأکید دارد. زیرا وجوه دوگانه عاشق و معشوق بودن موجود عالی در عین وحدت موجود عالی، علت پدید آمدن هویتی در عالم می‌شود که در طبیعت آنها این دوگانگی به شکل حقیقی هست، یعنی هویت آنها با عاشق بودن یعنی کشیده شدن بسوی نیل به کمالی تعریف می‌شود که از معشوق به آنها می‌رسد. موجود عالی تنها معشوق دارای کمال ذاتی است، پس شدت عشق موجود عالی به خودش، در هویت مدبر به صورت کشیده شدن عاشقانه آنها برای اتحاد با او نمایان می‌شود، این ویژگی به سبب ظهور وجه معشوق بودن موجود عالی است. وجه عاشق بودن خیر نیز سبب غریزی شدن عشق در هویت مدبر و سپس تعلق تدبیری آنها برای به حرکت درآوردن عالم کون و فساد است. طبیعت گریز از نقص خاص هیولانی و عدمی در هویت مدبر به سبب پدید آمدن نوعی از حرکت و کمیت در آنهاست زیرا دارای کمال بالذات نیستند و همیشه در حال کشیده شدن بسوی رسیدن به کمالی‌ند که از معشوق است.

مشارکت نویسندگان

از مرحله طرح مسئله تا انجام مقاله، دو نویسنده مشارکت برابر داشته‌اند، اما نویسنده مسئول مقاله محمدجواد اسماعیلی هستند.

تشکر و قدردانی

مقاله حاصل رساله دکتری با نام «تبیین فلسفی رساله فی‌العشق ابن‌سینا با نظر به فلسفه ارسطو» به شماره ثبت ۴۲۴۵۵ و تاریخ تصویب ۱۳۹۸/۴/۲۲ است. حمایت از این مقاله در چارچوب طرح پژوهشی به شماره ۹۸۰۱۶۲۷۳ مصوب ۱۳۹۸/۱۰/۰۵ توسط صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور انجام شده است.

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.»

منابع و مأخذ

الف) کتاب‌ها

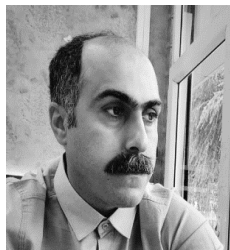
- Afnan, S. M, *Philosophical Dictionary*, Beirut: Dar Al-Mashreq; 1986, Arabic.
- Alexander of Aphrodisias, *Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis Metaphysica commentaria*, ed. M. Hayduch, Berolini: Typis et impensis G. Reimeri, 1891.
- Aristotle, *The Complete Works of Aristotle*, Edited by Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press. 1991.
- Badawī, 'A, *Aristū 'inda l-'Arab*, Cairo: Maktabat an-nahḍa al-miṣriyya, 1978, Arabic.
- Fakhr Razi, Mohammad Ibn Omar, *Sharh al-Isharat wa al-Tanbih*, edited by Alireza Najafzadeh, Tehran: Association of Cultural Works and Honors, 2006, Arabic.
- Helm, Bennett, "Love", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/love/>>.2017.
- Ibn Faris, Abu Al Hussein, (1979), *muejam maqayyis allughati* , Investigator Abd al-Salam Muhammad Harun, Damascus: Dar al-Fikr.
- Ibn saydahi, ealy bn asmaeyl, (2000), *almuhkam walmuhit al'aezami*, Investigator eabdalhamid hindawi, biyrut: dar al kutub aleilmiati.
- Ibn Sina, H, *al-Fawaid al-Dori'ah*, translated by Diya'a al-Din al-Dory, Tehran: Central Printing House and Library, 1940, Arabic.
- , *Risālah fī al-'ishq*, Library of Malek Museum, Manuscript No. 4641/3, 1499, Arabic.
- , *Resaleh Eshgh*, Library of Parliament, Manuscript No .10199/2, 1648, Arabic.
- , *Risālah Ibn Sina 3: Risālah fī Mahiati al-'ishq*, research and translation by Ahmad Atash, Istanbul: Ibrahim Khoroz Press, 1953, Arabic.
- , *al-Ishārāt wa-l-tanbīhāt*, Qom: nashra ah-Balagha, 1956, Arabic.
- , *al-Ta'liqāt*, Abd al-Rahman Badawi, ed., Cairo: Arabic Library, 1973, Arabic.
- , *Risāleil Ibn Sina*, Qom, Bidar Publications, 1980, Arabic.
- , *al-Shifā' (Ilahiat)*, Ibrahim Madkour, ed., Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library Publications, 1984, Arabic.
- , *al-Shifā' (Tabieiat)*, Ibrahim Madkour ed., Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library Publications, 1985, Arabic.
- , *al-Mabda wa al-Ma'ad*, Abdullah Nourani, ed., Tehran: Institute of Islamic Studies, 1985, Arabic.
- , *Tesa Risālah fī al-Hikmah va albyyat*, Cairo: Daralrb Llbstany, 1989, Arabic.
- , *al-Najāt*. Text in M.T. Dāneshpajūh, ed., Tehran: University of Tehran, 2001, Arabic.

- , *Jameo al-Badai*, Mohammad Hassan Mohammad Hassan Ibrahim, ed., Beirut: Dar al-Kitab al-Almiyeh, 2005, Arabic.
- , *Risālah fī al-'ishq*, Explanation and Research of Husayn al-Siddiqah, Ravie Jammus, Damascus: Dar al-Fikr, 2005, Arabic.
- , *Risālah fī-al Nafs va Baghaeha va Ma'adeha*, Fouad Al-Ahwani, ed., Paris: Dar Biblion, 2007, Arabic.
- Ravan Farhadi, A, Samandar Ghoriani, A, *Ibn Sina and Mysticism with a treatise on the nature of love*, Hossein Farahmand, ed., Kabul: Afghan Academy of Sciences, 1981, Persian.
- Sadr al-Din Shirazi, (Mulla Sadra), *Al-Asfar*. Beirut: Dar al-Ahaya al-Arabi, 1981, Arabic.
- Sherman, N., "Aristotle on the Shared Life", in: Badhwar, N. K. (ed.), *Friendship: A Philosophical Reader*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993. p.91-107.
- Suhrawardi, S, *Collection of works by Sheikh Ishraq*, correction and introduction by Henry Carbon, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies, 2002, Arabic.
- Thumiger, Chiara, "Phenomenology and Psychology of Erôs", in: Ed Sanders, Chiara Thumiger, Christopher Carey, and Nick Lowe. (ed.), *Erôs in Ancient Greece*, Oxford University Press, 2013. p.9-13

ب) مقالات

- Anwar, Etin, Ibn Sīnā's Philosophical Theology of Love: A Study of the Risālah fī al-'Ishq, *Islamic Studies*, 42(2), Summer 2003, p.331-345.
- Habibi, M, Ataei, H, The levels of love with Ibn Sina and the study of Mulla Sadra's criticisms of her, *History of Philosophy*, Year 6, No. 2, Autumn 2016, pp. 75-86, Persian.
- Khademi, E, Baghkhani, A, An Explanation of Avicenna's Ontological View on Love, *Ontological Research*, Third Year, No. 5, Spring and Summer 2015, pp. 84-69, Persian.
- Mashayekhi, S. Esmaeili, MJ, The Treatise of Love: Evaluating the Editions and the Relevant Studies on the Basis of the New Manuscripts, *Sinai Wisdom*, 24 (64) 2021, PP.47-75, Persian.
- Muftuni, Nadia, A Comparative Study of All Romanticism by Ibn Sina and Sheikh Ishraq, *Sinai Wisdom*, 16 (48) 2013, PP.21-37, Persian.
- Rundgren, Frithiof, () Avicenna on Love: Studies in the "Risāla fī māhiyyat al-'ishq" *I. Orientalia. Suecana* 27-8. 1978, p.42-62.

معرفی نویسندگان

سینا مشایخی دارای مدرک کارشناسی رشته فلسفه و حکمت اسلامی از دانشگاه قم و کارشناسی ارشد فلسفه اخلاق از دانشگاه پیام نور مرکز تهران است و در حال حاضر دانشجوی دکتری فلسفه دانشگاه تربیت مدرس تهران است.

Mashayekhi, S. Phd Student, Philosophy, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

✉ Sina.mashayekhi@modares.ac.ir

محمدجواد اسماعیلی استادیار گروه فلسفه موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران است. ایشان دارای مدرک کارشناسی فلسفه و کلام اسلامی از دانشگاه علوم اسلامی رضوی در مشهد و کارشناسی ارشد فلسفه از دانشگاه تهران و دکتری فلسفه از مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران هستند.

Esmaili, M.J. Associate professor, Philosophy Department, Iranian Research Institute of Philosophy, Tehran, Iran

✉ esmaeili@irip.ac.ir

How to cite this paper:

Sina Mashayekhi, Mohammad Javad Esmaili (2023). Philosophical Analysis of the Flow of Love in Designer Identities in Ibn Sina's *Risālah fī al-'ishq* (Treatise on Love). *Journal of Ontological Researches*, 11(22), 615-642. Persian.

DOR: 20.1001.1.23453761.1401.11.22.9.8

DOI: 10.22061/orj.2022.1735

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_1735.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.